

אם חומה היא - נבנה עליה טירת פסוף

ציונו של תלמיד הגר"א - הגאון רבי מנחם מענדל משקלוב,
בהר הזיתים, סמוך לקברו של בעל "אור החיים" הקדוש

נחלת ה'

מעניני הפרשה
מעלת "קיבוץ גלויות" ברעמסס
דבר העורך
עבודות הגאולה

שאילת נחלה
יחס בין התורה וארץ ישראל
כי רצו עבדיך את אבניה
הגאון רבי מנחם מנדל משקלוב זיע"א

נחלת ה' דא ארץ החיים, והכי קרא לה דוד מלכא לארץ ישראל דאיהי ארץ החיים – נחלת ה' (זוה"ק וירא קטו, א).

גליון תורני בעניני ארץ הקודש נחלת ה' – גליון 38 פסח תשע"ז

מענינא דיומא

מעלת ה"קיבוץ גלויות" ברעמסס

פרק א – שני תיקונים ב"קיבוץ גלויות"

חז"ל מספרים שעם ישראל היו מפוזרים במצרים על פני מהלך ארבעים יום, ולפני שיצאו ממצרים התקבצו כולם לרעמסס ומשם יצאו למדבר.

לכאורה היינו מבינים שלאותו קיבוץ אין מעלה מצד עצמו, אלא הוא רק אמצעי התארגנות כדי לצאת ממצרים. אולם, לא כך אנו רואים בדברי חז"ל שמתייחסים לקיבוץ הזה לארץ רעמסס כדבר שמעלתו עצמית וכך הם אומרים:

"אמר הקב"ה לישראל, כשהייתם במצרים מהלך ארבעים יום הייתם מפוזרים בה, וכנסתי אתכם לשעה קלה לרעמסס, ועכשיו אתם מפוזרים בכל הארצות אני אקבץ אתכם, שנאמר והיה ביום ההוא יוסיף ה' שנית ידו". (ילקוט מסעי, תשפז).

וצריך להבין, שהרי לכאורה ענין הקיבוץ גלויות הוא להיות מקובצים בארץ ישראל, ומה היא המעלה להיות מקובצים ברעמסס שבמצרים?

אמנם הענין יתבאר עפ"י דברי רמ"ד וואלי (ספר הליקוטים ח"ב עמ' שצב; תרי עשר עמ' קיח), שבגלות ישנם שני קלקולים. א. עצם זה שישאל לא נמצאים בארצם, אלא בחו"ל הטמאה, ועי"ז גם השכינה צריכה לשרות במקום טומאה.

ב. עם ישראל נקראים "גוי אחד בארץ" דווקא, ואילו בחו"ל יש כח ביד הס"א לפזר אותם בכל כנפות תבל, ועי"ז גם השכינה השורה על בניה צריכה לפזר איבריה – לפי מקום פיזורם, ועל כך אומר הכתוב (תהלים כב, טו) "כמים נשפכתי והתפרדו כל עצמותי", ואין לה מנוחה אלא בעמה יחד, ובתוך ארצה". (וע"ע תפילות לרמח"ל – תפילה קסח).

ואכן כאשר הקב"ה אמר לאברהם אבינו שזרעו עתיד לצאת לגלות, הוא אמר לו בלשון הזו:

"ויאמר לאברהם ידוע תדע כי גר יהיה זרעך: [א] ידוע שאני מפוזר – תדע שאני מכנס, [ב] ידוע שאני ממשכנן [ומוציאם לרשות אחרים, כמשכון שיוצא לרשות אחר. ("נצח ישראל" להמהר"ל פ"א)] – תדע שאני פורקן, [ג] ידוע שאני משעבדן – תדע שאני גואלן". (בראשית רבה מד, יח. ועיי"ש להמהר"ל שביאר בארוכה ג' לשונות אלו).

וגם בקללות המדברות על הגלות – מוזכרים שני הקלקולים הנ"ל (ויקרא כו, לב-ג): א. "והשימותי אני את הארץ" – שעם ישראל לא נמצאים בארץ ישראל. ב. "ואתכם אזרה בגוים" – שזו קללה נוספת, שגם בגוים הם לא יהיו ביחד, אלא מפוזרים.

ומאידך, התורה מדגישה שני תיקונים בגאולה – כנגד שני הקלקולים שבגלות, וכמש"כ (דברים ל, ג): "ושב ה' אלוך את שבותך ורחמך, ושב וקבצך מכל העמים אשר הפיצך ה' אלוך שמה" כאשר כל זה עדיין בחו"ל, ורק אחר כך: "והביאך ה' אלוך אל הארץ אשר ירשו אבותיך". וכן במקומות רבים בנביאים מודגשים שני ענינים אלו. (יעוי' ירמיהו לא, ז; לא, ט; ישעיהו יא, י-טז; כז, יב-יג; יחזקאל לז, יט; הושע ב, ב; זכריה ח, י).

ובכמה פסוקים מפורש שעצם הקיבוץ הוא כבר תחילת הגאולה, כמו בירמיהו (לא, ט): "...מזרה ישראל יקבצנו ושמרו כרועה עדרו", וכבר עי"ז אומר הכתוב מיד: "כי פדה ה' את יעקב וגאלו מיד חזק ממנו" – שכבר התחילה הגאולה, ורק אח"כ, ממשיך הכתוב: "ובאו ורננו במרום ציון..." – שזו השיבה לא".

ומעתה מבואר מדוע ישנה מעלה בצעם מה שהתקבצו עם ישראל בארץ רעמסס, משום שבזה כבר נתקן הקלקול הראשון של הפיזור, ונתקיים "תדע שאני מכנסך", וזה כבר תחילת הגאולה.

פרק ב – אם עשיתם עצמכם כחומה – ועליתם כולכם בבת אחת

ביאור נוסף מה היא המעלה בכך שהקב"ה קיבצם ברעמסס – על פי מה שמספרת הגמרא:

"ריש לקיש הוי סחי בירדנא, אתא רבה בר בר חנה יהב ליה ידא. אמר ליה: אלהא! (- לשון שבועה) סנינא לכו, דכתיב אם חומה היא נבנה עליה טירת כסף ואם דלת היא נצור עליה לוח ארז, אם עשיתם עצמכם כחומה ועליתם כולכם בימי עזרא – נמשלתם ככסף, שאין רקב שולט בו [רש"י: נמשלתם ככסף – שאינו נרקב, כך לא הייתם חסרים שכינה], עכשיו שעליתם כדלתות נמשלתם כארז שהרקב שולט בו...". (יומא ט, ב).

ומבואר שהיתה תביעה על אותו דור, שלא עלו "כחומה". ומה הפירוש כחומה? מבאר בפ"ר אליקים הלוי למסכת יומא [ר"י אליקים ב"ר משולם הלוי קיבל עם רש"י מרבותיו, וריב"א מבעלי תוס' היה חתנו]. (שו"ת מהרש"ל סימן כט):

"אם עשיתם עצמכם כחומה. שהאבנים נקשרות זו בזו. עכשיו שעליתם כדלתות. בדלות זו אחר זו". דהיינו שהתביעה עליהם לא היתה רק על שלא עלו כולם, אלא על שלא עלו כחומה – ביחד, ומעתה, גם אם היו עולים כולם, אבל לא ביחד, הרי זה כבר "מעוות לא יוכל לתקון", שמכאן ואילך כבר לא זכו להשראת השכינה בבית שני, אלא רק לבת קול, ובסוף נחרב הבית בגלל זה.

ישנו ילקוט מדרשים מזמן הגאונים בשם "פתרון תורה" [יש אומרים שמחברו הוא רב האי גאון, או חכם בתקופתו שהיה מקורב אליו, ורב האי חיבר עבור ספרו פיוט בראש כל פרשה. עיין בספר "רב האי גאון – רשויות לפרשיות התורה" מתוך כת"י בשם "פתרון תורה".] הלבב ישראל יצחק (יש) חסידה זצ"ל], ושם בפרשת בחוקתי הוא מביא מעשה דומה שבו ג"כ דברו חז"ל על אותה תביעה על

דבר העורך

אחד הרגעים הגורליים בתהליך הגאולה ממצרים היה הזמן הסמוך לקריעת ים סוף, כאשר עם ישראל עמדו במיצר, הים לפניהם ומצרים לאחריהם, ומצד שלישי המדבר עם חיות רעות, והקב"ה אומר למשה רבינו "דבר אל בני ישראל ויסעו".

חז"ל (סוטה לו-לז): מתארים את מה שהיה שם כאשר כל השבטים התדיינו ביניהם: "זה אומר אין אני יורד תחילה לים וזה אומר אין אני יורד תחילה לים, קפץ נחשון בן עמינדב וירד לים תחילה", אך הדבר לא היה פשוט כלל, וכפי שאומרת הגמרא שם, שהפסוקים (תהלים סט) "הושיעני אלקים כי באו מים עד נפש, טבעתי בין מצולה..." – נאמרו על המצב הזה שנחשון בן עמינדב קפץ לתוך הים הגבוה והוא עדיין עמד בעינו ולא נבקע.

שני סוגי עבודות נדרשו באותה שעה מנחשון: א. עבודה גופנית – לסבול יסורי חנק קשים. ב. עבודה שבלב – לבטוח בהקב"ה שיושיעם, וכפי שהגמרא מציינת שם את הפסוק (הושע יב, א): "סבבוני ככחש אפרים ובמרמה בית ישראל ויהודה עוד רד עם א-ל", ופירש"י: "בכחש אפרים – שיראו לסמוך עליו וכחשו באמונתם. רד עם א-ל – [נחשון מושבט יהודה] ירד בים על שבטח בהקב"ה".

וכמו"כ הקב"ה דרש מכל ישראל, וכפי שהגמרא שם ממשכינה: "באותה שעה היה משה מאריך בתפלה, אמר לו הקב"ה: ידידי טובעים בים ואתה מאריך בתפלה לפני? דבר אל בני ישראל ויסעו, ואתה הרם את מטך ונטה את ידך".

וצריך להבין, מדוע ישראל היו צריכים לעבור את הקשיים הללו – בו בזמן שהם נגאלים מיד המצרים? ואם בשביל להתחזק באמונה ובטחון, א"כ לכאורה עדיף שיאריכו בתפילה?

אמנם הדברים מבוארים על פי הידוע מדברי הזוהר הקדוש ש"באיתערותא דלתתא אתער לעילא", וכך גם כאשר הקב"ה גואל את עם ישראל, הוא רוצה שעם ישראל יתחילו בעצמם בפעולות של היציאה מהגלות והגאולה, וזה יעורר למעלה שהקב"ה יגמור בעדם ויגאלם.

לא רק בקריעת ים סוף, אלא בכל התהליך של הגאולה ממצרים היה צריך את השתתפותם של עם ישראל. כבר ביציאה ממצרים – רובם לא רצו לצאת משם (לאחר שכבר לא היה להם שעבוד שם) עד שאומרים חז"ל שיצאו אחד מחמשה או מחמישים או מחמש מאות (מכילתא), משום שבאמת היתה כאן טירחה גדולה של יציאה לדרך במדבר, [ועל דרך מש"כ (במדבר כא, ד) "ותקצר נפש העם בדרך", ופירש"י "בטורח הדרך"].

וגם כאן היה צריך גם את עבודת הלב – עבודת הבטחון, וכמו שאמרו חז"ל (מכילתא. רש"י שמות יב, לט): "דבר גדול עשו ישראל, כדאי היא האמונה שהאמינו בי שאקרע להם את הים, שלא אמרו למשה היאך אנו יוצאים למדבר ואין בידינו מחיה לדרך, אלא האמינו והלכו אחרי משה, עליהם מפורש בקבלה (ירמיהו ב, ב) 'הלוך וקראת באזני ירושלים לאמר כה אמר ה' זכרתי לך חסד נעורייך אהבת כלולותיך לכתך אחרי במדבר בארץ לא זרועה', ומה שזכר מפורש אחריו (שם ג) קודש ישראל לה...".

ושבו בכניסה לא"י [שזו התכלית של יציאת מצרים, כמש"כ (דברים ו, כג) 'ואותנו הוציא משם למען הביא אותנו לתת לנו את הארץ אשר נשבע לאבותינו'], נדרש מעם ישראל לעמול ולטרוח ולא לחכות שהכל יגיע להם על מגש של כסף, וכפי שכותב מרן בעל הקהילות יעקב זיע"א ("חיי עולם" ח"ב פ"ט):

"והן לא קצרה יד השם יתברך למנוע כל עסק של מלחמה בביאת הארץ.. להפיל פחד על שבעה עממין, אשר יברחו לנפשם מבלי מלחמה.. אבל אין זה רצונו יתברך שמו, כי

פניני נחלת ה'

פסח דורות נאכל בערבוביא – מכח האיחוד שבארץ ישראל

היחוד, וז"ש ועשיתי אותם לגוי אחד בארץ ברהי ישראל, מה שאין כן [בחול] שהפירוד מתגבר בהם, והוא מפריד את הלבבות". וממילא, כל הטעם שב"פסח מצרים" היו צריכים להימנות למשפחות – הוא משום שלא היו "גוי אחד", ולכן צריך עכ"פ את החיבור של "משפחה אחת".

ומעתה מיושבת הקושיא למה לא מנו חילוק זה במשנה של "מה בין פסח מצרים לפסח דורות" – משום שבכל החילוקים שהמשנה הזכירה, ישנו חילוק הלכתי עקרוני בין הפסחים, ואילו כאן אין חילוק בין הפסחים, אלא חילוק מציאותי שנוצר מסיבה שאינה קשורה לפסח.

ולפי"ז מובן הענין, שלגבי החילוקים שנסנו במשנה בין פסח מצרים לפסח דורות – יש מיעוט מיוחד בתורה, לחלק בין פסח מצרים לפסח דורות. וכמו שאמרו בגמ' שם (פסחים צו, א):

"פסח מצרים מקחו מבעשור מנא לן? - דכתיב דברו אל כל עדת ישראל לאמר בעשר לחדש הזה ויקחו - זה מקחו מבעשור, ואין פסח דורות מקחו מבעשור.

ונאכל בחפזון וכו'. מנא לן? - דאמר קרא ואכלתם אותו בחפזון, אותו נאכל בחפזון ואין אחר נאכל בחפזון".

משא"כ לגבי החילוק שפסח מצרים נאכל למשפחות, ופסח דורות נאכל בערבוביא, התורה לא כתבה מיעוט מיוחד, אלא שהז"ל עשו אוקימתא, שהפסוק "משכו וקחו לכם צאן למשפחותיכם" – הולך על פסח מצרים, והפסוק "כל עדת ישראל יעשו אותו" שפסח נאכל בערבוביא – הולך על פסח דורות.

והדברים מבוארים עפ"י הנ"ל, שאכן לענין החילוק של משפחות וערבוביא - אין חילוק של "זה ולא פסח דורות", כי החילוק הוא לא ב"זה" – בפסח עצמו, אלא בתנאים החיצוניים שנסתנו בין פסח מצרים לפסח דורות.

בעת קבצי אתכם – גאולת "זכו אחישנה"

[בענין מה שנתבאר ב"מעניני הפרשה]

(צפניה ג, כ): "בַּעַת הַיְהִי אָבִיָּא אֶתְכֶם וּבַעַת קִבְּצִי אֶתְכֶם כִּי אֶתְּן אֶתְכֶם לְשֵׁם וְלִתְהַלְּלָהּ בְּכָל עַמֵּי הָאָרֶץ בְּשׁוּבִי אֶת שְׁבוֹתֵיכֶם לְעִינֵיכֶם אָמַר ה'".

וכתב בעל ה"שיטה מקובצת" ("דרשות ר' בצלאל", שמות, דרשת "בדמיון חי - לפסח", עמוד ק"א):
"יש להקשות בזה הפסוק כמה קושיות:
א. הכפל, "אביא אתכם", ו"קבצי אתכם". ב. היה לו לומר "אקבץ אתכם", מאי "קבצי". ג. שלא הזכיר מלת 'יהיא' בעת האחרון.
אלא הכי פירושו: בעת ההיא - עתו, והוא הקץ - אביא אתכם, ואם תזכו - ובעת קבצי אתכם, וזאת העת אין לה גבול, ועל כן לא הזכיר 'היא'".

כלומר, מה שכתוב "בַּעַת הַיְהִי אָבִיָּא אֶתְכֶם" – הכוונה ל"לא זכו בעתה", שזה יהיה "בעת ההיא", כלומר בעת הידועה והקבועה מראש, ומה שכתוב "וּבַעַת קִבְּצִי אֶתְכֶם" – הכוונה ל"זכו אחישנה", שזה יהיה בעת לא קבועה, אלא זה תלוי לפי תיקון המעשים, ולכן לא כתב ובעת ההיא, ולא פירש איזה עת. (וכן פירשו עוד מפרשים).

ועל דרך זו פירשו את המשך הכתוב, שב"בַּעַת הַיְהִי אָבִיָּא אֶתְכֶם", שהוא "לא זכו בעתה" - לא יהיה יותר מאשר ביאה.

אמנם ב"וּבַעַת קִבְּצִי אֶתְכֶם", שהוא ב"זכו אחישנה" - אז יהיה גם ההמשך "כִּי אֶתְּן אֶתְכֶם לְשֵׁם וְלִתְהַלְּלָהּ בְּכָל עַמֵּי הָאָרֶץ", שזה יהיה בניסים גלויים ובכבוד, משא"כ ב"לא זכו בעתה" שאין הגאולה בזכות המעשים, אלא למען שמו - שאז הגאולה באה בלא ניסים ובבזיון, (וכמו שנתבאר ב"מעניני דיומא" לגבי עולי בבל).

וכמשי"כ (יחזקאל לו, כג). ועיי"ש עוד כ, מג):
"וְקִדְּשִׁיתִי אֶת שְׁמִי הַגָּדוֹל הַמְּחַלְּלָל בְּגוֹיִם אֲשֶׁר חָלְּלִתֶם בְּתוֹכָם וַיְדַעוּ הַגּוֹיִם כִּי אֲנִי ה' נְאֻם ה' אֱלֹקִים בְּהַקְדִּישִׁי בְּכֶם לְעִינֵיהֶם:
(כד) וְלִקְהִלִּי אֶתְכֶם מִן הַגּוֹיִם וּקְבַצְתִּי אֶתְכֶם מִכָּל הָאֲרָצוֹת וְהִבֵּאתִי

אמנם לפי מה שנתבאר ב"מעניני דיומא" – הענין מובן, ונשיב ראשון ראשון:
א. אדרבה, דווקא הלשון "וּבַעַת קִבְּצִי אֶתְכֶם" - הוא לשון של כבוד, משום שזה מראה שהזדרזו להתקבץ לארץ, ולכן היתה להם סיעתא דשמיא שהקב"ה הביאם מקובצים, ולא מפוזרים.
ב. במה שאמר "וּבַעַת קִבְּצִי אֶתְכֶם", הרי זה כמפורש "ובעת שתזכו קבצי אתכם", כי עצם ה"קבצי" אומר שזו גאולת "זכו אחישנה", כי ב"לא זכו" השיבה היא בפיוזר, וכנ"ל ב"זכו".
וא"כ כשהכתוב אומר "גאולת קבצי אתכם" – הרי זה כאילו הוא אומר "גאולת זכו אחישנה".

המשך מעמ' קודם
פרק א: חז"ל מחשיבים את קיבוץ ישראל ברעמסס שבמצרים – כדוגמת הקיבוץ גליות שבגאולה האחרונה * וקשה שלכאורה מעלת ה"קיבוץ גליות" היא להתקבץ בארץ ישראל, ולא במצרים:
תשובה א: בגלות נעשו ב' קלקולים: א. שיצאו מא"י הקדושה. ב. כיון שבחז"ל אין מעלת גוי אחד בארץ" - נתפזרו בכל העולם, וגם אברי השכינה נתפזרו כנגדם * וממילא כאשר מתקבצים - ואפילו כשהו בחז"ל - זה כבר תחילת גאולה.
פרק ב: תשובה ב: כאשר מתקבצים בחז"ל - עולים לא"י כחומה, כולם ביחד * וכנגד זה בגלות בבל שעלו קימעה קמעה - לא זכו להשראת השכינה, ומכאן זה נחרב הבית.
פרק ג: הטעם שהשראת השכינה תלויה ב"עליה כחומה", מבואר עפ"י ג' הקדמות: א. שעת כניסת הנשמה הוא בשעת הלידה * ואז צריך שיהיה "גוף שלם" - כי אין הנשמה שורה אלא בדומה לה, שהיא "שלמה".
ב. כניסת ישראל לא"י - נחשב "שעת הלידה" שלהם * כלומר, שזו שעת כניסת הנשמה הכללית של ישראל, דהיינו השכינה.

תמצית המאמר [ל"מעניני דיומא"]
ג. אין השכינה שהיא "שלימה" שורה - אלא על ששים רבוא כאחד, שאז הם כ"גוף שלם".
ולכן אם אינם נכנסים ששים רבוא כאחד - אין השכינה שורה עליהם * כי בשעת הכניסה לא היו "אדם שלם", ואח"כ כבר אינו "שעת הלידה".
פרק ד: עיקר ה"קיבוץ" אינו יכול להיעשות בכח טבעי - אלא בסיוע שמימי * אמנם הסיוע השמימי תלוי בזריות מצד ישראל להתקבץ * ולכן בגאולת "לא זכו" כתוב "ולקחתי אתכם אחד מעיר..." - ולא כתוב "וקיבצתי אתכם" כמש"כ ברוב המקומות * ולכן בגלות בבל שלא נזדרזו לעלות - חזרו ללא הסיוע השמימי של הקיבוץ.
ויקרה היא מפנינים: "בעת ההיא אביא אתכם" - מדבר על גאולת "לא זכו בעתה" שיש לה זמן ידוע * "ובעת קבצי אתכם" - על גאולת "זכו אחישנה" שאין לה זמן קצוב - ולכן לא אמר "בעת ההיא" * ולכן ממשיך "כי אתן אתכם לשם ולתהילה" - שבגאולת "זכו" ישו בו לא"י בכבוד (בעל השיט"ק). ולהנ"ל במש"כ "ובעת קבצי אתכם" - הוא ככאילו פירש "ובעת שתזכו" - כי רק בזכו זוכים לקיבוץ.]

שאלת נחלה

תכליתו, לתקן כל העולמות.

אבל כל זה לענין שמירת המצוות, ולא לענין התורה עצמה, שהיא נשמת המצוות, ונשמת הספירות כולם, כמו שהארץ בפנש החיים ש"ד טובא, שהתורה גבוה מעל גבוה, והיא החיות של כל העולמות, ובודאי מעלת התורה יותר ממעלת הארץ, כי הארץ אינה אלא בבחינת גוף השכינה והעולם הבא, ואילו התורה היא בחינת נשמת השכינה והעולם הבא, ואדרבה התורה היא נשמת הארץ, וכל מעלת הארץ היא משום שהיא גוף לתורה.

וגם מעלת בית המקדש הוא משום ששם הוא משכן הלוחות והתורה בקודש הקדשים, וכמש"כ הרמב"ן שהמשכן ניתן לישראל כדי להמשיך את מעמד הר סיני בתוך ישראל, ומה שה' שוכן בארץ ישראל ובמקדש, הוא רק ע"י התורה שנמצאת שם, שהיא החיבור בין קוב"ה לישראל, ורק על ידה יתכן דביקות בין ישראל לקוב"ה.

וכן מה שהארכתם ש"א"י היא גוף לגן עדן העליון, הנה ידוע שהשכר הנצחי לעוה"ב, הוא שישגו יותר בתורה גופא, שהיא עץ החיים בתוך הגן, כמש"כ הרמח"ל בדעת תבונות, וזהו התענוג הנצחי, ופשוט א"כ שמעלת התורה גבוהה ממעלת הארץ שאינה אלא המקום לעידון הזה. אברך מקרית ספר

בגליונות לו - לז, הארכנו במקורות רבים מהתורה שבכתב ושבעל פה - בש"ס מדרשים וזוה"ק, שתכלית התורה הוא כדי לרשת את ארץ ישראל, וכמש"כ (דברים יא, ח): "ושמרתם את כל המצוה אשר אנכי מצוך היום למען תחזקו וכתבתם וירשתם את הארץ", ועוד פסוקים רבים ומאמרי חז"ל בסגנון זה. וזהו משום שענין התורה להגביר את האהבה שבין הקב"ה וישראל, ותכלית האהבה להביא לידי **דביקות** בשכינה וגופה ארץ ישראל. ונביא מכתב שנשלח על כך למערכת:

*

לכבוד העורכים החשובים של הגליון המאלף.

ראשית, יישר כח על המאמרים הנפלאים הפותחים צוהר לענין הנשגב של קדושת הארץ, כה לחי.

רצוני להעיר במה שנכתב בגליון האחרון, שהתורה עיקרה מביא לידי אהבה, ואילו ארץ ישראל היא הדביקות, משום שה' בעצמו שוכן בתוכה, וכע"ז נכתב בגליון הקודם, שהתורה והמצוות תכליתן הוא ארץ ישראל.

לעניות דעתי אין הדברים מחוורים ומכוונים.

אמת הוא שיעקר עשיית המצוות הוא בארץ, כמש"כ הרמב"ן והגר"א, והיינו משום שמקום הדבקות של ישראל בה' הוא בארץ, ושם המצוות פועלות את

תלמוד תורה כנגד כולם

לכבוד הכותב הנעלה שליט"א

הערתיך מאד חשובה, ואכן גם אנו הדגשנו את זה באיזהו מקומן [וגם זה היה מבואר במהלך הדברים], ונוסיף להדגיש שוב - **שהפעולה הכי גדולה הוא לימוד התורה**, וכמו שאמרו חז"ל "תלמוד תורה כנגד כולם", והיא חיינו ואורך ימינו, כל חפצך לא ישוו בה, והיא הדרך שאין דומה לה לעלות במסילה העולה בית א-ל.

אמנם שני סוגיות שונות יש כאן, סוגית **הדרכים** וסוגית **התכלית** וכפי שיתבאר. כפי שכבר הבאנו, ר' ירוחם ממיר כותב ("דעת תורה" בראשית עמ' ג - ד):

"כי היא (ארץ ישראל) תכלית כל התורה... זהו שאומרים לנו חז"ל, שתכלית זאת של כל התורה כולה - ארץ ישראל... ובספרו "דעת חכמה ומוסר" (חלק ב' עמוד ר"ו-ר"ז): "...סוד הארץ הוא הסוד של שלימות הכי גדולה... ותורה אינה עוד אלא הכנה לארץ ישראל...".

גם הגאון יעב"ץ (בסידורו על ברכה ב' בברכהמ"ז) כותב את אותו לשון "אבל, נחלת הארץ קדמה (- לתורה) בבחינת התכלית...".

וכן המהר"ל (גבורות ה' פנ"ט) כותב על "כמה מעלות טובות" (בהגש"פ), ש"הכניסנו לא"י נמנה בסוף משום שזהו תכלית הדבקות. [וכ"ה עפ"י הגר"א להגש"פ שם].

וכן הבאנו הרבה מקורות נוספים מהתורה שבכתב ובדברי חז"ל בש"ס ומדרשים וזוה"ק.

ואמנם במבט ראשוני דברים אלו נראים כסותרים ליסודות אחרים שיש בידינו, אבל כאשר נעמיק נראה שאין כאן שום סתירה, ומדובר על שני ענינים וכנ"ל.

תכלית לימוד התורה - הדבקות בהקב"ה ושכינתו

ידוע שהגר"י יוסף זונדל מסלנט שאל את רבו הגאון רבי חיים מוולוז'ין זיע"א, באיזה ספר מוסר טוב לעסוק, והשיב לו רבו בזה הלשון: "כל ספרי המוסר טוב ללמוד, אך ספר מסילת ישרים יהיה מנהלך". ("הצדיק ר' יוסף זונדל מסלנט" עמוד יא).

וגם כלפי שיטת הרמח"ל בקבלה, הובאה דעתו (הגר"ח פרידלנדר זצ"ל, במבוא לספר הכללים בסוף הספר "דעת תבונות", עמודים רלה - רלח):

"רבינו הגר"א העריך עד מאוד את תורת רבנו (הרמח"ל). הגר"א לבש בגדי יו"ט כאשר השיג את כתב היד של הספר "אדיר במרום". ואף כתבי יד אחרים מחיבורי רבנו היו תחת ידו.

[וכתב הגר"א אברהם שמחה מאמצי"סלב זצ"ל]: "אשר בקשה נפשו במכתבו להוודע מאתי דבר מה לקחה אזני מכבוד אדמו"ר דודי גאון האמיתי החסיד מו"ה חיים ז"ל [מוולוז'ין] אודות הרב הקדוש וחכם נפלא במדעים מ' משה חיים לוצאטו זצ"ל, אודיעו, כי פעם אחת שאלתי ואמרת לפניו, שכפי הנראה, שכתב יד הרב הנ"ל על התחלת האידרא רבא ["אדיר במרום"] הם כולם דברי גילויים נוראים מעולם העליון... והשיב לי בזה"ל "פשיטא ודאי"..."

א"כ נראה מה אומר המסילת ישרים (פרק א):

"יסוד החסידות ושורש העבודה התמימה הוא שיתברר ויתאמת אצל האדם מה חובתו בעולמו ולמה צריך שישים מבטו ומגמתו בכל אשר הוא עמל כל ימי חייו. והנה מה שהורונו חכמינו זכרונם לברכה הוא, שהאדם לא נברא אלא להתענג על ה' ולהנות מזיו שכינתו שזהו התענוג האמיתי והעידון הגדול מכל העידונים שיכולים להמצא."

כלומר, שכל מה שהאדם עמל בכל ימי חייו - שיעיקרו הוא עמל התורה, וכמו

שאמרו (סנהדרין צט, ב): "אמר רבי אלעזר: כל אדם לעמל תורה נברא..." - התכלית של כל זה הוא **הדבקות בהש"ת**.

ועוד כתב הרמח"ל, בבואו לבאר את ענין התורה (דרך ה' ח"ד פ"ב):

"בכלל ההשפעות הנשפעות ממנו יתברך לצורך בריותיו, יש השפעה אחת, עליונה מכל ההשפעות... והיינו שהוא תכלית מה שאפשר שימצא בנמצאות מעין המציאות האמיתית שלו יתברך... והוא מה שמחלק האדון יתברך שמו מכבודו ויקרו [זיו השכינה] אל בראיו.

ואמנם קשר הבורא יתברך שמו את השפעתו זאת בענין נברא ממנו יתברך לתכלית זה, והוא התורה... כי הנה חיבר האדון, ברוך הוא, כלל מילות ומאמרים, שהם כלל חמשה חומשי תורה, ואחריהם במדרגה נביאים וכתובים, וקשר בהם ההשפעה הזאת, כאופן שכשידוברו הדיבורים ההם, תימשך ההשפעה הזאת למדבר אותם."

נדייק בלשונו, שההשפעה הכי גדולה שהיא מעין המציאות האמיתית שלו יתברך - הוא "מה שמחלק מכבודו ויקרו אל בראיו", והיינו זיו השכינה המושפע על האדם, שזהו **הדבקות**, והתורה היא אמצעי לזכות להשפעה הנ"ל. וכן מבואר לעיל בדבריו (ח"א פ"ד, ס"ט):

"ואמנם אמצעי אחד נתן לנו הקל יתברך, שמדרגתו למעלה מכל שאר האמצעיים המקרבים האדם אליו - והוא תלמוד התורה."

גם בספר "דרך חכמה" להרמח"ל, שנכתב בצורה של דו שיח בין הרב לתלמידו, הרב שואל את תלמידו מדוע נפשו תערוג אל הידיעות ואל המושכלות [כלומר אל לימוד התורה], ולאחר שהתלמיד מפרט שלשה סיבות, עונה לו הרב שחסרה לו תכלית רביעית, שאילו הוא היה מונה אותה, הוא היה מונה אותה ראשונה לכל הסיבות:

"הלא ידעת, כי תכלית מה ששם האדון ברוך הוא את האדם בעולם הזה, היא רק לשיקנה ושיג בעמלו את השלמות האמיתית, שהיא ההתקרבו לו יתברך תכלית הקרבות שאפשר, והתדבק בו תכלית הדבקות שאפשר..."

סוגיית הדרכים וסוגיית התכלית

ובוודאי גם ה"נפש החיים" - שכאמור התייחס לבעל ה"מסילת ישרים" כראש חכמי ישראל להנחיל את השקפת התורה הנכונה - סובר שהדבקות בהקב"ה ושכינתו היא הערך העליון ביותר, והתורה היא אמצעי לזה, והנושא שלמענו חיבר את הספר "נפש החיים" היה בענין "מה הם הדרכים המביאות לתכלית הנ"ל - להידבק בהקב"ה", ולהוציא מהמחשבה שיש דרכים אחרות שמועילות יותר מהתורה, ולצורך כך נכתב הספר "נפש החיים" להוכיח שהדרך הכי מועילה לדבקות בהקב"ה - היא לימוד התורה.

אמנם דברינו בגליונות ל"ו-ל"ז לא היו בסוגיית הדרכים, אלא בסוגיית התכלית היוצאת מהדרכים, מה התוצאה התכליתית הכי גדולה היוצאת מלימוד התורה? ועל זה התשובה, שמה שארץ ישראל גוף השכינה תהיה בידינו, ושעל ידה אנחנו דבקים בשכינה - זו התכלית הכי גדולה.

ואמנם כאמור אין חולק על כך שהדרך שהכי מועילה לתכלית זו - היא הלימוד והדבקות בתורה. וכמו ששנינו (פאה א, א) ("ותלמוד תורה כנגד כולם"), שתלמוד תורה הוא הדרך הכי גדולה - להגיע לתכלית - להדבק בהקב"ה, והציונו של הדבקות הוא ארץ ישראל [וזה מתחלק לשני חלקים: א. התורה גורמת את דבקות הנשמה בארץ ישראל ובנשמתה השכינה. ב. התורה מסייעת להגיע לדבקות הגופנית בא"י, דהיינו ישיבתה וכיבושה. וכמו שהבאנו מכל הפסוקים, שתשמרו התורה למען תירשו את הארץ. - ראה עוד במסגרת].

תכלית התורה - להביא לרוח הקדש ששואבים מציון

משה וישראל, כי הארץ הקדושה היא נקודת ליבנו באמת."

והדברים מבוארים כנ"ל, שהתכלית היא הדביקות בהש"ת, וארץ ישראל היא נקודת החיבור שלנו עם הקב"ה.

והדברים מבוארים בדברי חז"ל (עבודה זרה כ, ב): "מכאן א"ר פנחס בן יאיר: **תורה** מביאה לידי זהירות, זריזות, נקיות, פרישות, טהרה, חסידות, ענוה, יראת חטא, קדושה, רוח הקודש, תחיית המתים".

ומבואר שלימוד התורה הוא אמצעי [והוא האמצעי הכי גדול - שאין שני לו] להביא לידי מעלות מעל מעלות, שפסגתם היא מעלת רוח הקדש - שעניינו **עונג הדבקות עם השכינה**, וכמו שאמרו (זוה"ק חוקת קפג, ב): "ותלבש אסתר מלכות - דאתלבשת במלכות עלאה קדישא [השכינה], ודאי לבשה רוח הקדש". [וכן בזוה"ק כי תצא, רעה, ב: "ותלבש אסתר מלכות .. ורוחא דקדשא שכינתא הוה"].

ומהו הבאר שממנו שואבים את רוח הקדש? - על זה אמרו חז"ל (בראשית רבה ע, ח): "והנה **באר בשדה - זו ציון**.. **כי מן הבאר היא יסקו - שמשם היו שואבים רוח הקודש**".

הבאר היא ציון - ארץ ישראל, והיא המקור לרוח הקדש - שעניינו הדבקות בשכינה, פיסגת ותכלית המעלות.

כתב המשגיח הגה"צ ר' יחזקאל לוינסטיין זצ"ל ("אור יחזקאל" ח"א, מכתבים, מכתב יד):

"הנה לא נמצא יידי בשום ספר מהספרים הידועים, שאמר כי התכלית של הכל הוא לימוד התורה, רק "תלמוד גדול", אבל כי לא הוא שיהי זאת התכלית של הבריאה.. ולא מצאתי בכל התורה שיהי העיקר והתכלית של הנבוא לימוד התורה.. מי הוא אשר לא מודה כי מצות תלמוד שקולה כנגד כולם, וכי בשביל שהיא שקולה מאד הנה הוא התכלית? להיפוך הוא .. והדביקות הוא התכלית.. יענין יידי בספרו של רבינו מ"ח לוצאטו בס' דרך ד' בענין תלמוד תורה ויראה נפלאות..

אמיתים הם דברי בעל נפש החיים ז"ל כי היראה היא בגדר אוצר, והתכלית הוא להביא שמה תורה ומעש"ט ואז יתעלה האוצר עד שיגיע למעלת הקדושה והדביקות **בד' ית' אשר בשביל זאת נברא האדם**".

וכאמור, נקודת החיבור לדביקות בהקב"ה - היא ארץ ישראל, ולכן אומר הגר"י לוינסטיין זצ"ל ("אור יחזקאל" ח"ו יראה ומוסר, עמ' פג):

"וכפי שחובתנו להתחבר עם הקב"ה כן מצויים להתקשר עם ארץ ישראל". ובמכתבו הוא כותב ("אור יחזקאל", ח"א, מכתבים, מכתב ט): "זאת באמת צריך להיות תשוקת וחפץ כל מי שיש לו חלק ונחלה בתורת

חלק ב

עד כאן העמדנו בס"ד את התמונה הכללית. וכאן ניגש לדון בכמה ענפים פרטיים שבמכתב:

א. במה שכתב "שהתורה היא נשמת הספירות כולם.. הספירות והעולמות הם לבוש לתורה".

הנה הביטוי "נשמת הספירות כולם" שייך רק על המאציל אין סוף ברוך הוא ("אדיר במרום" להרמח"ל עמוד ת"ח; רמד"ו איוב עמוד רכ"ז), ויעו"ש בספר "אדיר במרום" (עמוד קי-א) מה שהאריך לבאר את ענין התורה בהקשר לספירות.

ב. מה שכתב שמעלת הארץ אינה אלא משום שהיא גוף לתורה, או מקום לקיום המצוות, כבר נתבאר מכל המקורות הנ"ל, שמעלת הארץ היא **מעלה עצמית**, משום שהיא גוף לשכינה הקדושה.

והדברים מבוארים ג"כ בדברי מוה"ר שלמה אלקבץ זיע"א בספרו "ברית הלוי" ובשו"ת חת"ס (הובאו במסגרת).

אין חילוק בין התורה למצוות - שתכליתם הדבקות בשכינה וגופה א"י

ג. מה שחילק בין התורה לשאר המצוות, הנה, המקורות הרבים שהבאנו שארץ ישראל היא התכלית - **מדברים גם כלפי התורה.**

וכן הדברים מפורשים בדברי הגר"א (אדרת אליהו דברים ח, א):

"כל המצוה אשר אנכי מצוך היום **תשמרון לעשות** למען תחיון ורבייתם ובאתם וירשתם את הארץ אשר נשבע ה' לאבותיכם.. ושמירה היא לחזור שיהיה תלמודו בידו. ולעשות היא עשיית המצוה בפועל.

ואמר "תשמרון לעשות" שיחזרו על מנת לעשות... **למען תחיון**, בזכות שתחזרו ותלמדו.. וירשתם את הארץ. **בזכותה [של התורה]**".

הרי שהגר"א מבאר שמדובר על לימוד התורה, ועל זה אומרת התורה שהתכלית הוא "וירשתם את הארץ - בזכותה".

התורה מעמידה את ארץ ישראל - שהיא התכלית

ד. מה שהאריך שהתורה מעמידה ומקיימת את ארץ ישראל וכל העולמות, **בודאי הוא נכון**, ועל ג' דברים העולם [כלומר, השכינה שנקראת "עולם" (ספרי רמח"ל, כרך ז', עמוד ר"ג), וגופה ארץ ישראל] עומד - על התורה..

אמנם השכינה וגופה ארץ ישראל היא התכלית. דוגמא לדבר מצינו, במה שהתורה ג"כ מעמידה ומקיימת את עם ישראל, ובכ"ז מפורש בחז"ל **שעם ישראל הם התכלית**, כמו שאמרו (קהלת רבה א, ט):

"אמר רבי שמעון בר יוחאי.. וכי מי נברא בשביל מי, התורה בשביל ישראל, או ישראל בשביל תורה - לא תורה בשביל ישראל, אלא תורה שנבראת בשביל ישראל הרי היא קיימת לעולמי עולמים, ישראל שנבראו בזכותה על אחת כמה וכמה"

ועוד אמרו ב"תנא דבי אליהו" (פרק יד):

"..דרכן של בני אדם שאומרים, תורה קדומה לכל.. אבל אני אומר, ישראל קדמו.. משל למלך בשר ודם, שיש לו בנים בתוך ביתו, ויש לו עבד זקן ביניהם, שהוא מלמד את בניו דרכים נאים ומעשים טובים.."

קדושת ארץ ישראל - קדושה עצמית

רבים חשבו כי מעלת ארץ ישראל.. אינו אלא רק מפני שמירת בני ישראל המצוות בה.. וזה טעות בידם. אבל דע, כי שלימות ארץ ישראל הוא בעצמותה ממש, כי היא היתה הנקודה הראשונה בבריאה.. וכעניין אבן השתייה.

וכן ביאר החבר (רבי יהודה הלוי) לכוזר (מאמר שני סעיף כג) משלמות הארץ, עד שנשתוקקו אליה האבות בעת היותה מלאה גלולים, וזו הוראה רבה כי שלמותה בעצמותה.. והארץ קדושה בעצמותה, איננה כשאר הארצות אבל דבר אלוקי יש בה". (מוהר"ר שלמה אלקבץ בספרו ברית הלוי דף מא, א - ב"תשובה מהמחבר למהאר"י קארו בפ"י מאמר א מהזהרה", ושם בד"ה היסוד השלישי).

ועל דרך זו כתב בשו"ת חתם סופר (יו"ד סימן רלד):

[כתובות קי, ב: **הכל מעלין לארץ ישראל**, הכל מעלין לירושלים].. לא משום מצות התלויים בא"י וירושלים כופים, אלא משום קדושת עצמה.. אפי' כשהי' היבוסים יושב ירושלים.. ולא תלי כלל בקיום מצוות, אלא הארץ עצמה קדושה".

מעלת המשכן שהוא המשך להר סיני - מבחינת הדביקות בשכינה

ה. מה שהביא מהרמב"ן שכתב שהמשכן הוא המשך של הר סיני, הנה כך הוא לשונו בריש פרשת תרומה (שמות כה, ב):

"וסוד המשכן הוא, שיהיה הכבוד אשר שכן על הר סיני שוכן עליו בנסתרו. וכמו שנאמר שם (שמות כד, טז) וישכן כבוד ה' על הר סיני, וכתוב (דברים ה, כא) הן הראנו ה' אלהינו את כבודו ואת גדלו, כן כתוב במשכן וכבוד ה' מלא את המשכן (להלן מ, לד)".

א"כ מבואר שהוא מדבר על השראת השכינה שהיתה במעמד הר סיני, שהיא נקראת "כבוד ה'", וכמו שהביא את הכתוב (דברים ה, כא) "הן הראנו ה' אלקינו את כבודו ואת גדלו, ושם תירגם יונתן: "את כבודו - ית שכינת יקריה".

ויעו"י עוד בדברי הרמב"ן (שמות כט, מג):

"אבל רבי אברהם אמר כי לא הוצאתי אותם מארץ מצרים רק בעבור כי **אשכון בתוכם**, וזהו "בהוציאך את העם ממצרים **תעבדון את האלקים על ההר הזה**" (לעיל ג יב), ויפה פירש. ואם כן יש בענין סוד גדול.. כענין שאמר.. אוה למושב לו (תהלים קלב יג), פה אשב כי איתיה (שם יד), וכתוב **והארץ אזכור** (ויקרא כו מב)".

שכר העוה"ב - להגביר "עונג הדבקות" בשכינה וגופה א"י

ו. מה שהביא מקורות נאמנים שבעוה"ב השכר יהיה להשיג עוד ועוד תורה ללא גבול.

הנה כתב בשו"ת "שבות יעקב" (ח"ב סימן קפב):

"כי עיקר שכר התורה הוא נתינת הארץ, וכדכתיב ויתן להם נחלת גוים ועמל לאמים יירשו בעבור ישמרו חקיו ותורתיו ינצורו".

ומקורו מהגמרא בקידושין (מ, ב) שביארו על פסוק זה "וכשם שדינו [של תלמוד תורה] קודם למעשה, כך שכרו קודם למעשה, שנאמר: ויתן להם ארצות גוים ועמל לאומים יירשו בעבור ישמרו חקיו ותורתיו ינצורו. וא"כ קשה, איך שני המקורות הנאמנים הללו מתיישבים יחד?

אמנם הדבר מבואר עפ"מש"כ בגליון הקודם, שאכן בעוה"ב משיגים עוד ועוד תורה שזה מגביר את האהבה, והאהבה גורמת להגביר את הדביקות בשכינה וגופה ארץ ישראל, שהאהבה גורמת שהדביקות בשכינה תהיה עוד יותר חזקה ועוד יותר מענגת, שזה עיקר השכר.

ארץ ישראל - כ"באר" לשאוב השראת השכינה

ז. מה שהגדיר את ארץ ישראל רק כ"מקום" לדביקות, כמו הבית שבו נפגשים, הנה ההגדרה המדוייקת היא כמו שאמרו חז"ל (בראשית רבה ע, ח): "והנה **באר בשדה - זו ציון**.. כי מן הבאר היא יסקו - שמשם היו שואבים רוח הקודש".

"ציון - ארץ ישראל", היא "באר" לשאוב ממנה "רוח הקדש" - **עונג הדבקות עם השכינה** (וכמו שהבאנו לעיל מהזהרה"ק).

וכפי שהבאנו מרמ"ד וואלי (בראשית ח"ב עמ' תכא): "דאיהי גופא דשכינתא ממש". כאשר אדם בא להיפגש עם נשמתו של חבירו, והוא נפגש עם גופו - אין זה נכון לומר, שהגוף משמש כמקום לפגישה, כמו הבית שבו הם נפגשים, אלא הגוף הוא הבאר ששאמצעותו ודרכו שואבים את השראת הנשמה.

כי רצו עבדיך את אבניה

הגאון רבי מנחם מנדל משקלוב ז"ע"א

פרק א: תולדותיו

כך הספיד אותו רשכבה"ג ה"חתם סופר" ז"ע (דרשות חת"ס דף שמה, ב): "עוד היום שמועה שמענו משכיבת הצדיק ראש ופקיד דקהל אשכנזים בירושלים עיר הקודש, הוא הגאון מהו מענדל, שהיה תלמיד מובהק מהגאון מהו אלי ווילנא זצ"ל - הוא יסוד מוסד קהלת אשכנזים החדשה בירושלים, והיה גדול מאד... והנה זה הגאון הי' גדול גם בח"ל, ועלה ונתעלה ונתקדש בארץ ישראל כפול ומכופל ד' פעמים, ראוי להספיד וי חסרנו גברא רבא".

בני הגר"א כתבו עליו (הקדמת ביאור הגר"א ל"שו"ע או"ח): "הרבה לא עלתה בידם לקרב אל הקדש, רק להני תרי אחי עלתה וחפץ ה' הצליח בידם, ה"ה הרב הגדול המופלג בתורה ויראה, משנתו שלמה, המפורסם לשבת, מורנו שמחה בונם נר"ו, ואחיו ה"ה הרב הגדול בתורה ועבודה, הרועה בשושנים דעה והשכל מכל אבקת רוכל, המפורסם לשבח מו' מנחם מענדיל נר"ו, גם המה גבורי כח עושים דבריו חרדים אל דבר ה' לעבדו ולשמרו יומם ולילה, המה באו בצל קורתו לעת זקנתו כי בא השמש פנה היום לעת ערב, לנגה ברק זיו תורתו וחכמתו ראו אור גדול, שמו לילות כימים לגלות עמוקות מני

אשתו של רבי מנחם מנדל, בריינה, נפטרה ביום ב' דר"ח אדר תר"י, באותו יום שלחה לקרוא את אנשי חברה קדישא, ואמרה כי לבה אומר לה שתסתלק ביום היאצייט של בעלה המנוח. כן סיפרה להם, שפעם אחת, בערב שבת, בבוא בעלה מהמקוה, כמנהגו בכל ערב שבת, קרא שיר השירים בנעימה. היא היתה עסוקה בהכנת צרכי שבת. כאשר נזדמן לה להכנס לחדרו, ראתה, כי הוא ועוד זקן, לומדים יחד ספר שיר השירים. היא לא רצתה להפריע לו, אך בסעודת ליל שבת שאלה אותו מי הוא הזקן שאותו למד יחד ספר שיר השירים. הוא הופתע והשיב: אם ראית אותו, הרי את חשובה מאד מאד". ("מדמויות ירושלים" להרב יעקב גליס זצ"ל אשר מרן הגר"ז מבריסק זצ"ל שיבח את כתיבתו. הובא במאמר הערכה עליו במוסף יתד נאמן, מקץ תשנ"ז).

פרק ב: ראשון העולים והמבססים את הישוב בארץ ישראל

"..הגר"א מווילנא הוא היה הראש והראשון לעורר את קדושת הארץ, וזירז את תלמידיו לנסוע אל ארץ הקודש". (דברי הגאון ר' בן ציון ידלר זצ"ל בפתיחת ספרו "בן יכבד אב").

כאשר החל הגר"א ז"ע"א לעורר את תלמידיו לעלות לארץ ישראל ולהשתקע בה, נחלץ רבי מנחם מנדל הראשון ויצא לארץ ישראל.

תלמידו הגר"א, נאספו בעיר שקלוב והחליטו לפעול בנושא העליה לארץ. בשנת תקס"ו הם הקימו את תנועת "חזון ציון" שהעמידה תחת דגלה כמה עשרות איש שהתכוננו למסע מאורגן לארץ ישראל. המארגנים החליטו לשלוח אחד שיכין את הכל בפני העולים ויכשיר את הקרקע להשתקעותם, בשנת תקס"ח עלה רבי מנחם מנדל לארץ ישראל, הוא היה איפוא הראשון לעדת הפרושים שעלה לארץ ישראל, והוא שהניח את היסוד לבואן של כל השירות שבאו אחריו.

עליית תלמידי הגר"א משנת תקס"ט ואילך השיירה הראשונה של תלמידי הגר"א הגיעה בשנת תקס"ט, וכפי שכותב הרה"ג רבי ישעיה חשין זצ"ל ("דברי ישעיהו" בחלק "רשומות וזכרונות", אשר יצא לאור ע"י חתניו, הגאון רבי משה יצחק חשין זצ"ל, רב מגיד השיעורים בביהמ"ד סכת שלם בירושלים העתיקה. והגאון רבי אליהו זלוטניק זצ"ל, שהיה חבר הבד"ץ העדה החרדית): "זה מאה וארבעים שנה מיום שעלו אבותינו תלמידי הגר"א לאר"י בשנת תקס"ט, השיירה הראשונה בשבעים נפש משקלוב, יבנה דרייזין (=רייסין - רוסיא הלכנה), הגיעה לצפת ביום ח' אלול תקס"ט. מי יוכל לספר ומי יוכל לתאר את מסירות נפשם ומכ"ש את רוחם הסוערת "בסערת אליהו" רבנו הגר"א לשם קירוב הגאולה ע"י קץ המגולה. כי ראו ברוח קדשם כי הגיעה עת לחנה כי בא מועד כי רצו עבדיך את

אבניה ואת עפרה יחננו. ראשי העוסקים והמדריכים בכל הנסיעה הזאת היו גאוני עולם מוסדי ארץ תלמידי הגר"א.. שהיו ראשי שליחי ה' באתחלתא דגאולה, ואחר זמן קצר עברו חלק מהם להתישב בירושלם.

הראשון ר' הלל משקלוב בעל קץ המגולה, ור' מנדל משקלוב, ובנו ר' נתן נטע, וא"ז ר' סעדיה, ור' ש"ז שפירא בראש, עבודת ההתישבות בצפת היו ר' ישראל משקלוב בעל פאת השולחן, וא"ז ר' יצחק מחסלאוויץ, ובראש עבודת ההתישבות בירושלים הי' ר' הלל ור' מנדל ור' סעדיה.

מי יוכל לספרה את פרשת התלאות שסבלו המתישבים הראשונים, רופות ופרעות, חסרת מים, ועוני ומחלות שונות, ומי יוכל לספר את גבורת רוחם ועקשנותם להחזיק את הישוב שעמד בכל יום להתמוטט ולהתבטל ח"ו לרגלי הצרות והתלאות ר"ל, ורק בכח החזק והאדיר של אמונתם העמוקה במצוות רבם הגר"א וברכותיו - החזיקו מעמד בעקשנות שאין בכח איש לתאר ולספר.

ובימים הקדומים בירושלם כשהגיע עת צרה ר"ל - היו נוהגים להתפלל בזכות תלמידי רבנו הגר"א, ובתפילה מיוחדת היו אומרים "ובטובך הגדול ישוב חרון אפך מעמך מעירך ומנחלתך, בזכות תלמוד תורה, ובזכות מעשה חסד, ובזכות תלמידי רבנו הגר"א מיסדי ישוב הקודש", גם היו הולכים על קבריהם של תלמידי הגר"א ר' הלל משקלוב, ר' מנדל, ור' סעדיה,

אגרת הגר"מ"מ משקלוב וסייעתו משנת תק"ע [השלמה לפרק ז]:

"..אמנם לית אוצרין מתגלין ברחבותיה [של ארץ ישראל], ולית פריטין מתחזיין בחוצותיה, ולית מתפרנסין בחרובין, כרחב"ד אהוב שבאהובין, ורויח הפרנסה כמו בחוץ לארץ עדיין קשה ממניעת הלשון [א.ה. אי ידיעת הלשון הערבית], ואנחנו גרים בארץ. דרכי ציון אבלות, דרכיה שוממין, נתיבותיה עוה... אי לזאת הארץ הקדושה מגו דוחקא רבא, ועניותא דילה, אהדורי אפתחא מהדרי, ומתחלת בגדולים אשר בידם התועלת, ואנחנו באנו למלאות דברים, ולעורר לבבות הטהורות של ראשי הדורות, אלופיה המסובלים בתורה ובמצוות, אחינו בשרינו, ידידי נפשינו אגן כתבין אגרין ואזגדין, מגו מריא דליבא, מגו עציבו דנפשין, מגו דמעין דעינין. לן יאות למכני על חורבנא דארעא קדישא, על חורבנא דבית מקדשא, על חורבנא דירושלים קרתא קדישא. בבוא דברינו אלה לקדמיון, יאמרו נא רחמיכון, על צער אמכון, ועל נפשות אחינו".

"ותחזינה עיניכם כאילו הארץ העירה מכבודה, מתעוררת ומדברת, ודמעתה על לחיה נגררת, כאימא עניא דקאי אפתחא דברא [= כאם עניה העומדת על פתח בנה]. וכי עניה זו לשוא תמר? וכי היא אינה כדאי למטרר בגינה? הלא היא אמכם שורש נשמתכם.. קרעו לבבכם ואל בגדיכם, על צער אמכם שורש השרשים. [א.ה. כוונתו עפ"י רמ"ד וואלא (בראשית ב, תכ"א)]. "הארץ הנבחרת דאיהו גופא דשכינתא ממש", והשכינה היא אמנו, ושורש נשמתינו, ועיין לעיל באגרת תלמידי הגר"מ"מ משקלוב: "היות כל בית מירושלם קשורה וחבוקה ודבוקה בקשר נפשות ונשמות של ישראל..".

אי הוי ידעי ראשי וגבורי ח"ל האי דוחקא דהוי בכלה דינן דמבלבלא מעיונא דאורייתא, הוי נקטי בשיפולי גלימיהו, והוי רהיטי לתמוכי ידיהו - אילו היו יודעים ראשי חו"ל את הדוחק השורר בבית מדרשינו, שמבלבל אותנו מעיון התורה, היו אווזים בשיפולי גלימותיהם, והיו רצים לתמוך בידיהם [בידינו].

...כדאי היא הארץ הקדושה להטריח בכבוד עצמם, כי מצות פיקוח נפש דוקא בגדולי ישראל. ("אגרות ארץ ישראל" אגרת נא).

נקראים אליו מפי רבו הקדוש והוא היה כותבם על הספר, ובכמה פעמים באו סתומים, ופרשם הגר"מ"מ ז"ל ושם עליהם ציונים, ואיזה מהם אמרם לפני מורו ורבו, ונענע לו בראשו". ("עליות אליהו").

רבי מנחם מנדל זכה להיות סמוך על שולחנו בחג הפסח, ראה את הנהגתו בליל הסדר, ושמע חידושי תורה ממנו, כל אלה כינס בכתובים והדפיסם אחר כך בספר פירוש הגר"א להגדה של פסח.

בפנקס ה"כולל" של צפת, כתבו על הגר"מ מנחם מנדל: "חיבר עשרה ספרים בחכמת האמת, ובעונותו הרבים לא יצאו לאור עולם, והלכו לאבוד, ואף המעט שנשאב - קשה להבין כי דרכו היה לקצר כדרך הגר"א".

בספריו הוא מביא בהרבה מקומות "רז זה נגלה לי מן השמים", פעמים רבות הוא מזכיר "דבר זה נגלה לי ממורי הגאון ז"ל". במקום אחד הוא כותב "הלכתי אצל באר איוב פגע בי מורי ורבי הגר"א וזה מה שלמד אותי".

על מצבתו כתב "אור הגנוז, המאור הגדול, אור עולם, המאיר לארץ ולדרים עליה באור תורתו, חסיד ועניו, איש אלקים המקובל הגדול המפורסם בדורו, מו"ה מנחם מנדל זלה"ה אשכנזי, אשר איזן וחקר ותקן יסודות באה"ק לתורה ולעבודה, וחבר ספר רזי דמהימנותא, עלה בסערה השמימה, יום א' דר"ח אדר שנת תקפ"ז לפ"ק".

מאותה עת ואילך, היו ממשיכים להגיע תלמידי הגר"א ואחרים, במספר של כחמש מאות איש לשנה, כך שבמשך שלושים השנים של תקופת היסורין (משנת תק"ע עד שנת ת"ר) הגיעו כחמש עשרה אלף איש לארץ, אך רבים מהם נפטרו בגלל המגפות הקשות שפקדו את הארץ, וחלקם חזרו לחו"ל מחמת המצוקות הקשות שפקדו את היושבים בארץ, והיה מוטל על ראשי הכולל - לדאוג לכלכלתם של הבאים ולכל הצרכים האחרים שלהם, וזה הקשה עליהם מאד. בכל זאת, הכולל הלך וגדל, ומספר האנשים בארץ המשיך להתרבות. ("דברי ישעיהו"; "מדמויות ירושלים"; ועוד).

תקס"ח-תקע"ו - התיישבותו בצפת

כאמור, הגר"מ הגיע לא"י בשנת תקס"ח, ראשית התיישבותו היתה בעיר צפת "ורבני הספרדים דפה (צפת) עזרו אותו ויקרבוהו לבית מדרשם" (פנסק הכולל של צפת). בצפת נמצאו אז "כארבעים בעלי בתים, ק"נ נפשות יקות, והיו תלמידי חכמים מופלגים ועובדי ה' זקנים יראים שלמים, והיה דוחק רב, והרב מוהר"מ ז"ל מנהיג ומכלכל ומפרנס בהשגת הלוואות כהשגתם גדולים רק להחיות נפשות שיוכלו לישוב על משמרת התורה והעבודה" (שם).

מגפה גדולה בצפת בשנת תקע"ג

בשנת תקע"ג פרצה מגפה גדולה של דבר בצפת והגליל ומתו בה רבים, ובמיוחד סבלו מכך קהילתם של תלמידי הגר"א, שהיו חדשים במקום ולא הורגלו בכללי ההתנהגות במצב זה, ועקב זאת נאלץ רבנו הגר"מ ז"ל לברוח לבין הרים ומדברות אשר בא"י עד יעבור זעם. אף לאחר ששקטה המגיפה - הותירה בעקבותיה הרבה יתומים, ורבנו הגר"מ ז"ל הוצרך ללוות בריבית מנכרים לצורך כלכלתם, וכתוצאה מחובות אלו סבלו בני הקהילה מהרבה קשיים ועלילות. ("כתבי הגר"מ", במבוא, ח"א, עמוד 40).

פרק ג: ראשון בוני פרנסיה ומנהיגיה - של הקהילה בירושלים

"הוא יסוד מוסד קהילת אשכנזים החדשה בירושלים, והיה גדול מאד..." (דרשות חת"ס דף שמה, ב). במכתב מאת רבי שלמה ורבי יודא יודיל ממוהלו ב מזכירים את "הרב הקדוש אשר לו עשר ידות בנגלה ונסתר מוהר"מ שעל ידו נבנית ירושלים בישיבת אשכנזים" (ירושלים, לונץ, שנה ד).

"ולוא הוא, שהיה שליח ההשגחה העליונה להרים קרן אחינו באה"ק - לא היתה עד היום מדרך כף רגל לאחינו האשכנזים בעיה"ק, מפני הצרות והיסורים שסבלו על ידי הישמעאלים כנז"ל". ("תולדות חכמי ירושלים" לרא"ל פרומקין, חלק ג' עמוד 160; "מדמויות ירושלים").

שנת תקע"ו - עלייתו לירושלים

בחודש חשוון תקע"ו, שמונה שנים אחרי עלייתו לא"י, עבר רבי מנחם מנדל עם כל בני ביתו מצפת וקבע דירתו בירושלים.

דרכי ירושלים היו אבלות ושוממות באותם הימים. שער יפו ושער שכם היו סגורים משקיעת החמה עד זריחתה, שער ציון ושער השבטים נפתחו רק למשך שעות אחדות ביום. שער הירדוס ושער האשפות היו סגורים תמיד. בצהרי יום ששי כשהתכנסו המוסלמים במסגד, נסגרו כל שערי העיר, כי לפי אמונתם עתיד הכובש הזר להכנס העירה בשעה שיהיו עסוקים במסגד.

בשער יפו עמד שמש הקהלה, ובהתקרב אליו נוסע יהודי ירד מרכבו, והשמש קרע קריעה בדש בגדיו לזכר החורבן כדן.

בעיר התקיימה עדה של יהודים ספרדים. אשכנזים לא נמצאו בעיר בכלל, והיתה נשקפת סכנה לכל יהודי אשכנזי שהיה מיעז להופיע בגלוי בעיר, בגלל השנאה שנטרו הערבים לאשכנזים ביחוד, מאז כשולון הישוב של תלמידי רבי יהודה החסיד בשנת תפ"א שנתפזרו ונפוצו לכל עבר, אחרי שנשאר חייבים לערבים כסף רב. הערבים ראו מאז בכל יהודי אשכנזי, יורש לכספם ולחובותיהם של העליה האשכנזית מלפני כמאה שנה, והיו עלולים לרצוח אותו ונפש, רבי מנחם מנדל הוכרח בכאון לירושלים ללבוש שמלה ומצנפת כדרך הספרדים.

חכמי ורבני הספרדים עמדו עד מהרה על טיבו, על חכמתו וגדולתו בתורה, כבדוהו והעריצוהו, והעמידו לרשותו חדר קטן, הוא התפלל בבית הכנסת

"בית אל" יחד עם הספרדים, כי לא היה עמו מנין שלם שיתפלל עמהם כמנהגו ובנוסח שלו. יחסי ידידות עמוקים נקשרו בינו לבין הראשון לציון בימים ההם רבי שלמה משה סוזין, שני אלה היו ראשי היהודים בירושלם גם כלפי פנים וגם כלפי חוץ, והופיעו במשותף בכל ענין מעניני הכלל.

מנין מצומצם לתפילה

כעבור זמן קצר הגיעו מצפת עוד אשכנזים, אך לא היה להם עדין מנין שלם. הקהלה מנתה אז 20 נפש, בתוכם 9 גברים, ולא יכלו לאסוף מנין אף בשבתות וחגים, להתפלל בצבור, לפי נוסח הגר"א. הם שכרו אחד מאנשי הספרדים לצרפו למנין עשרה וזכה במנת "חלוקה" כאשכנזי עד יום מותו. לעתים, כשהוא לא הופיע לתפלה נאלצו לצרף קטן וספר תורה בידו כדי להשלים להם מנין עשרה.

באותה שנה כתב מכתב לידידו רבי יוסף רוזע, בו הוא מודיעו בדבר קביעת דירתו בירושלם וישיבתו שקבע במקום ישיבת בעל "אור החיים", וחוותם כבר "מנחם מנדל עיה"ק תוב"ב".

קריאתו להתיישב בירושלים

השד"ר ר' שלמה פ"ח היה מבין אלו שניסו להטות עולים לעלות לירושלים במקום צפת, והיה בזה מחלוקת, ואמנם בגזוי צאצאיו של ר' שלמה פ"ח מצוי מכתב שהפקיד בידיו רמ"מ משקלוב, ובו הוא פונה במפורש "למי שירצה לילך ולעלות להר הקודש שישע וילך אתו [עם שלמה פ"ח]. ולא ישמע לקנאים אשר טבעם להשפיל מי שמדבר טוב על ירושלם עה"ק ועל עמה היושבים בה". ("השיבה לירושלים" עמוד 21).

האור הגנוז בירושלים

סיפר רבי ישעיה חשין בשם אבותיו, כי פעם פנה אדם לרבי מנחם מנדל, והציע את עצמו לצאת בשליחות למען הכולל, תוך כדי שיחה תמה המועמד ושאל את רבי מנחם מנדל: היתכן שכב"ג בדירה חשוכה ומחניקה כגון זו? רבי מנחם מנדל בקשו לשוב למחר לקבל תשובתו, וכשבא למחרת היום, דחה את הצעתו, וכאשר שאלוהו חבריו מה פסול מצא בו, ענה ואמר: "זה התמה ונכון מדירה חשוכה בירושלים סימן שאיננו רואה את האור הגנוז בירושלים ואינו מתאים לתפקיד קדוש זה". ("מדמויות ירושלים"; "הגדה של פסח - משולחנם של גדולי ירושלים", עמ' 212).

פרק ד: מסירות נפש למען ארץ ישראל

"על אותה תקופה איך שסבל רבי מנחם מנדל בארץ הקודש, נצטט מעדות איש נכרי שסייר בארץ הקודש בשנת תקפ"ד:

אגרת תלמידי הגר"מ משקלוב זיע"א, בשנת תקצ"ז לאחר שבנו את ביהכ"נ "מנחם ציון", בחצר החורבה [השלמה לפרק ה]:
ציון גילו ושמוחו בה' אלוקים
מאז הוחל רוח ה' לפעמו, באיש אלקים צדיק מתהלך לתומו, רועה נאמן לישראל, נודע ביהודה ובישראל גדול שמו, מארי דארעא קדישא לרעות ביעקב עמו, ותהי המשרה על שכמו.
האי תנא ירושלמאה עטרת ראשינו הרב המאור הגדול החסיד המפורסם כל קביל די רוח אלדי"ן בי אשתכח, מנחם שמו מענדל נ"ע, אשר יצק מים על ידי רבינו אליהו החסיד מוויילנא זי"ע, הרב דומה למלאך ה', איש אלקים קדוש ונורא, רבן שכבה"ג.
ועל ידו החזיק הרב המובהק המפורסם המנוח מהר"ש זלמן שפירא ז"ל - קמו ונתעוררו לשבר בת עמינו וציון הק', וירא את המקום מרחוק - חצר א' עם כמה בתים מחורבות ירושלם, קדושה הראשונה שקדשוהו הראשונים חברתא קדישא ק"ק אשכנזים זיע"א, ומלכם בראשם רבינו יהודא החסיד נ"ע.
הניחו לנו ה' המקום להתגדר, ועכשיו קרבנו המקום. הרימונו ידנו לאל השוכן בציון והבוחר בירושלם, ברוך ה' אלקינו ואלקי אבותינו אשר נתן בלב המלך לפאר לרומם מקום מקדשינו, בית מקדש מעט בגלותינו, ולהעמיד חורבת ירושלם חמדת לבבינו ושורש נשמתינו.
ברוך שהחיינו וקיימנו והגיענו, וראה ראינו כי בחר ה' עוד בציון, כי מי שמע כזאת או מי ראה כאלה, אמר לציון מאז גלות הארץ וטבע בארץ שעריה - לבנות בית זבול מקדש מעט אשר היה חמירא סכנתא אפי' בחדרי חדרים מהצרים הצורים, ועתה רמה קרנינו בה' אלקינו לפאר ולרומם בית מקדשינו, ולבנות בתי כנסיות ובתי מדרשות בהר הקדש בירושלם.
ותבער אש שלהבת חיבת הק' אהבת ציון וחיבת ירושלם בקרבנו, ולהתעורר בצערא דשכינתא קדישא אמנו המרחמת עלינו, אגוני מגנא ואצולי מצלא לנו בגלותינו, ועד מתי לא נרחם שארית פליטתנו, ולא נרחם את ירושלם בהיות לאל ידינו, כי לולא ה' חפץ בנו לא הראנו את כל אלה - להביאנו אל המנוחה ואל הנחלה, סימנא מלתא היא אתחלתא דגאולה.
ברוך המקום אשר בחר בנו להשיבנו אל נחלת אבותינו ואחוזתנו, ולזכותנו כהיום הזה לראות עוד בנחמת ציון מעט בגלותינו לנחמינו.
ובר"ח שבט העבר הכנסנו הס"ת לתוכה בשמחה, תמידין כסדרן להתפלל שמה, ונקרא בשם "מנחם ציון" לאמר זה ינחמנו מעצבון ידינו, ושנית לגאלינו, ויבנה לנו בית מקדשונו ב"ב, ואשר קיווינו וקיוו אבותינו מצאנו ראינו.
ציון דורש אין לה מבלל דבעי דרישה... עורו נא והתעוררו נא כגבורים חלצים, חזקו נא בעד עמינו ועיר אלקינו להרים ראש עליון לאקמא שכינתא קדישא למצוא מנוח לכף רגלה בבית מדרשנו, ותקומו ותרחמו ציון כי עת לחננה לרצות אבניה ואת עפרה יחוננו, ובאתערותא דלתתא תליא מלתא לעורר אתערותא דלעילא לבנות הנהרסות.
ולא נעלם מעיני העדה מצות הבונה חורבה אחת מחורבות ירושלם, אשר הפליגו בה חז"ל במאמרם כל המשמח חתן כו' כאלו בנה חורבה אחת מחורבות ירושלם, היות כל בית מירושלם קשורה וחבוקה ודבוקה בקשר נפשות ונשמות של ישראל, ובהבנות בית מחורבות ירושלם - בנין עולם תבנה נפש איש וביתו בבנין עדי עד...
בין החתומים:
נאם נתן נטע בהרב אממו"ר חסיד המפורסם סעדי זצלה"ה [משקלוב]
נאם דוד בלאאמ"ר מוהר"ר ראובן נ"י מעיה"ק ירושלם תוב"ב"א [וואלפין חתנו של הגר"מ משקלוב].
נאם מרדכי בלא"א מוהר"ר אביגדור זלה"ה [מינסקר שהיה תלמיד הגר"ח מוולוז'ין וראש ישיבה לשעבר במינסק]. ("גזני ירושלים" ח"ב, אגרת א; צילום כת"י של המכתב תלוי בכניסה לביה"כ "החורבה").

"... הוא (רבי מנחם מנדל) הרב הראשי של היהודים האשכנזים בירושלים, אדם אירופאי, זקן שאינו מסוגל לפגוע באיש, הוא נחשב ליהודי המלומד ביותר בכל סוריה, ומדקדק במצוות כפרושי לכל דבר. את אהבתו הגדולה לאלקים עליו להזכיר לשבת, אף שאין הוא בהתאם לדיעתנו.

לילה אחד בשעה מאוחרת, והוא ישן במטתו, הופרע פתאום על ידי דפיקות רבות בדלת חדרו. הוא ירד כדי לראות מה אירע, כי נדמה היה לו שפרצו שודדים לתוך ביתו. במשך רגעים מספר נשברה הדלת ולתוך החדר פרצה כנפית אנשי צבא. הם ניגשו אל הרב בחרבות שלופות, תפסו את הזקן והתעללו בו... ואחר כך לקחו עוד מאנשי ביתו והשליכום כאחד מבורות הכלא. כאן נכלאו בחושך והוגד להם כי עליהם לשלם למושל עשרה כיסים [הכיס חמש מאות גרוש], ואם לא ישלמו את הכסף, יגישו למחרת היום מוטות ברזל חמים לראשיהם, יתקעו מסמרים חדים בכפות ידיהם וכו', דרכי עינוי המשמשים בירושלים, כפי שהוגד לי, לשם סחיטת כספים מעם אומלל זה...

לאזני היהודים שעמדו בחוץ הגיע מיד דבר גזר הדין שנגזר על אחיהם הנתונים במאסר, ולא הפסידו רגע אחד, אלא עשו כל אשר לאל ידם כדי להחיש את פדיונם, ואף שהצליחו לעמוד על המקח עם המושל ולשלם לו ארבעה חצי כיסים במקום עשרה, היה עליהם בכל זאת לחסוך מהדלות עצמה כדי להשיג את הסכום הנדרש, ולא עוד אלא שנאלצו למכור את בגדיהם. מעשה זה יתן לכם מושג על ההתעללות שמתעללים ביהודים יוצאי אירופה היושבים בירושלים... עד כאן דבריו". ("גדולי הדורות", להג"ר יחיאל מיכל שטרן שליט"א. חלק ב', עמוד 495).

הצלתו מסכנת מות - בשביעי של פסח

"הגאון הרב מנחם מנדל [משקלוב] ז"ל סבל צרות הכלל ושבע נדודים, וראה עמל ויגון הרבה מאד עד אשר הקים עמודי הישוב וחזק יסודותיו, וספר לי איש אמונים זקן מופלג אחד שזכה להכירהו בילדותו, והיה בעיה"ק מהעשרה הראשונים מבאי האשכנזים, ר' אריה ב"ר ירחמיאל ז"ל, כי בערך שנת תקפ"א הגיע שר ישמעאלי לירושלים וגזר גזירות והטיל מסים עצומים על היהודים הן הספרדים והן האשכנזים, אך ביותר הכביד עולו על הקהילה האשכנזית המצומצמת, ועקב חובות אלו תפס רבים במאסר ובתוכם כמה מחכמי הספרדים, וגם רבנו הגרמ"מ ז"ל ובונו הרב נתן נטע, רבנו הגרמ"מ ז"ל לן במעצרו אשר מחוץ לעיר לילה א', והיה במצב מסוכן כי גבר עליו חוליו וכפסע בינו לבין המוות, ולאחר השתדלויות גדולות שוחרר בשביעי של פסח, ומאז קבעו כיו"ט לנס זה". ("כתבי הגרמ"מ" במבוא ח"א עמ' 12; "תולדות חכמי ירושלים" לרא"ל פרומקין ח"ג עמ' 161).

יסורי אי"י - רעב גדול, עוני, וחובות

"לאחינו שבגולה שלום... והגם שבה"ה זכינו לראות קצת ישוב ותר משהיה, היינו שבה עיה"ק צפת תובב"א יש"ה כלל שלום כמנין ז"ת קרא ה' שמך, כולם יושבים על התורה ועל העבודה, וגם ספרדים ומערבים נתקבלו פה קרוב לכמה מאות בלעה"ה, ובה"ה לא תחסר כל בה.

אבל אוי ואבוי לנו על דנפשי נפוחי כפן וכו' וממש כל פנים קבצו פרוה, ובנינו הולכים ערום ויחף וכו' ואין בידנו לעזור להם כי אין הקומץ וכו', [אין] השילום מחזיק להספיק אפילו על לחם צר ומים לחץ ופנינו לימין וכו' לשמאל וכו', כי כבר השתרגו עלינו חובות לכמה אלפים, ומי יודע עד מתי וכו'. ומה יש לנו ולכם לעשות כ"א לצעוק אל המלך ולעשות עוד צדקה, וגדולה צדקה שמקרבת את הגאולה וישועה, ואנן מהכא נעשה צדקה בתשובה ותפילה, כי אין תפילה כתפילת א"י... ובזכות זה יתקבלנו יחד במהרה לערי יהודה וירושלים.

חתומים: הג"ר חיים כהן. הג"ר סעדיה משקלוב הג"ר מנחם מנדל משקלוב. (אגרת תלמידי הגר"א בשנת תק"ע - הובא ב"כתבי הגרמ"מ" במבוא ח"א עמ' 9).

פרק ה: בנין "החורבה" בירושלים

כך כתב הג"ר מנחם מנדל בהקדמת ספרו "שער הצמצום": "זכותו (של הגר"א) וזכות אבותי הצדיקים הישרים, וזכות עמו ישראל - עמדו לי להביאני ארץ הקדושה, ולקבוע דירתו בעיה"ק צפת תובב"ב, וקבעתי שמה בעזרת ה' בתי מדרשות לתורה ולתפלה מלאים ספרים, ויקטן זאת בעיניו, והביאני לירושלים עיר קדוש אלוקינו, וגם שם היו הקב"ה ויראיו הן הן רוזני גבאי כו' בעזרי, וקבעתי בעזרת ה' בית המדרש ובית הכנסת לתורה ולתפלה, ועתה רוצני ה' להוציא את החורבה שבירושלים שהיה של אחינו האשכנזים מימי קדם יותר ממאה שנה בית הכנסת בתוכה, ונהפכה לזרים ולנכרים, ונעשה חרבה ושוממה, ועתה ברוב רחמי וחסדיו הוצאתי מידם. ואמרת זהו שאמרו חז"ל: כל הנהנה מסעודת חתן וכו' ואם משמחו זוכה לתורה, רנב"י אמר כאילו בנה אחת מחורבות ירושלים, על כן בנין ירושלים הוא יותר, דאם לא כן מאי מוסיף".

ובאגרת ששלח הגרמ"מ לאמסטרדם בשנת תק"ף, כתב: "ובנודון החורבה בפרט אשר היינו מוכרחים להכניס גופינו ומאודינו לפדותה מיד זרים עריצים... ולבל ישימו ח"ו שקוץ משומם, במקום אשר התפללו אבותינו

הקדושים האשכנזים.. ובטוחנו למזורזים שכמותם רודפי צדק אשר מעולם, כי יצאו לקראת דברינו בשמחה, כי ברוך ה' כך עלתה בימינו אתחלתא דגאולה" (הובא בספר "השיבה לירושלים" עמ' 28).

ראש השתדלנים לפדיון החורבה

על מסבות גאולת החורבה הובא בספר "תולדות חכמי ירושלים" (עמוד 147): "בשנה התק"ף ליצירה נשמע דבר מלכות מקושטנטיה, שכל חוב שערב עליו יותר מארבעים שנה אשר לא נפרע מהבעלים, הוא בטל בהחלט, וזה היה לאשכנזים תשועה ומקור נפתח שיוכלו להיאחז בעיה"ק.

ויועדו יחד וישלחו את הרב ר' יצחק ברוך מקובנה, והרב ר' שלמה זלמן שפירא תלמידו של הגאון החסיד ר"ח מוולוז'ין - לקושטנטיה, ויביאו משם את מאמר המלך כתוב וחתום מה"מושאלים" הגדול של שר המשפטים אשר להוד מלכותו השולטאן, אל ידי מושלי ושרי עיה"ק, שמעתה אין שום תביעה ודין ומשפט עוד להישמעאלים על חובות הישנים אשר הם נושים ביהודים האשכנזים הראשונים אשר גרו בירושלם בזמן הריסת הישוב, וכל החובות שיש להם על המנוח ר' יעקב אשכנזי כלם בטלים ומבוטלים.

אולם הישמעאלים כשמעם את דבר המלכות הלזה, שבו והחזיקו בכל החנויות אשר "בדיר אל אשכנז" שהחזיקו במימים הראשונים ויאחזו בהם עתה, לבעבור יהיה להם נכיון על החובות האלה העתיקות הראשונות אשר הורישום אבותיהם.

אכן הרב הגדול הר"מ סוזין גילה את אוזן מוהרמ"מ כי אין כל צדקה לישמעאלים על פי חוק נמוסם להחזיק ולהיאחז בכתבי דיר המוקדש לבית מדרש ותפלה, ועורר אותו במאד לבל ישקוט בדבר.

ויקומו האפרתים הנכבדים הנז', הראש"ז שפירא, ור' יצחק, והגאון הרמ"מ זצ"ל, והתנדבו מהיום להלוות לפדיון הבית הקדוש ההוא, ולהוציא מיד הישמעאלים, וישלחו שליחים לעיר קושטא ויביאו פקודה מיד השופט הראשי אל הקאדי אשר בעיה"ק, ואל הבאשי, לחפש אחר ענין הדיר ההוא בפנקסאות העתיקות בעיה"ק. והשתדלו וגמרו גם עם המופתי, ועם הקאדי, והבאשא, ושאר גדולי המשפטים, ויבוקש הדבר וימצא מפורש, שהחורבה הוא מולק (- רכוש פרטי) האשכנזים מיום כבישת הישמעאלים את העיר הקדושה מידי הנוצרים ויתנו פירמון על כל הדברים האלה".

ביאגרת ששלח הגרמ"מ משקלוב לפולין בידי השד"ר שלמה זלמן פלונסקי בשנת תקע"ט לערך - הוא כותב: "הנו מודיעים ומשמיעים לכם, כי הודות לחסדי הקל יתברך, המרחיב גבול ירושלים תובב"א, ייסדנו בה בית מדרש, והקל הבחור בירושלים עזרנו להשיג פירמאן מהמלך, להחזיר העטרה ליושנה, דהיינו לבנות מחדש את בית הכנסת שאחינו העולים מאשכנז בנו אותו לפנים, ופראי אדם חיללוהו והיה לשאייה ולשממה, והיו לנו הוצאות מרובות, ונאלצנו לתת

סכומים גדולים לילידי הארץ כדי שנוכל לבנות ולהיכנות בה...". (הובא ב"השיבה לירושלים, עמוד 26).

בהערותיו על ספר "תולדות חכמי ירושלים" מספר א. ריבלין כי ראה שטר שליחות משנת תקצ"ז בכתב יד ובו הוא נזכר כ"ראש השתדלנים לפדיון החורבה". ("מדמויות ירושלים").

הנחת אבן היסוד והשלמת הבנין

בשנת תקצ"ו - כעשר שנים לאחר פטירתו של הגרמ"מ משקלוב - נבנה בית הכנסת הראשון בחצר החורבה, ונקרא שמו "מנחם ציון", על שמו של הג"ר מנחם מנדל זצ"ל.

בשנת תרי"ד ניתן "צו המלך" בו הותר ליהודים "לבנות את בית הכנסת במקום שיש בידם מזמן קדמון בית כנסת".

בתחילת שנת תרי"ז הביא משה מונטיפיורי את הצו ירושלימה, וביום כ' טבת של אותה שנה, החלה חפירת היסודות.

אבן היסוד נורתה על ידי הבארון אלפונס די רוטשילד ביום י"ז בניסן תרי"ז.

בחורף תרכ"ב, שלשים וחמש שנים אחרי פטירתו של רבי מנחם מנדל, נשלם שלד הבנין. אותו היום בו נשלם בנין כיפת הגג - היה יום חג ליהודי ירושלים. תושבי העיר, אשכנזים מספרדים, חגגו ברוב פאר והדר את חגיגת השלמת הבנין המפואר.

היהודים רצו לבנות את בית הכנסת גבוה יותר מכל גגות העיר, ובמיוחד מגגו של המסגד הסמוך, כדי לקיים מה שנאמר "לרומם בית אלקינו", אך השכנים הערבים התנגדו לכך בכל תוקף, וכיון שעל פי החוק העותומני בנין שנבנה וכוסה בגג אין להרסו, היה צורך להעמיד את השכנים הערבים בפני עובדא, ולגמור את הכיפה בטרם יספיקו לעכב את הבניה.

כאשר הגיעו לכיפה, הוזעקו תושבי העיר לביל גשום אחד, ובמשך הלילה הצליחו לגמור את כל הכיפה, כאשר האיר הבוקר, הניח רבי ישעיה ברדקי מנהיג העדה את האבן המרכזית הסוגרת את הכיפה, העם הריע תרועה גדולה מרוב שמחה ורבי ישעיה נשא נאום נלהב לכבוד היום.

ככ"ה אלול תרכ"ד אחרי שנשלמה כל עבודת הבניה גם בפנים הבית, נערכה חגיגה פומבית גדולה, בה השתתפו הגאון רבי מאיר אורבוך רבה של העדה האשכנזית, והגאון רבי דוד חזן הראשון לציון. ("מדמויות ירושלים").